

Accesul liber la justi ie - drept fundamental cu valoare de principiu constitu ional

Elena T NASE,
doctorand , Institutul de Cercet ri
Juridice  i Politice al
Academiei de  tiin e a Moldovei

SUMMARY

Free access to justice is legislatively and tacitly recognized by theorists as a right - constitutional principle through which the exercise of fundamental human rights and freedoms is guaranteed and seen as both an essential prerequisite to the existence of the rule of law and a principle that governs the organization and functioning of justice.

In accordance with the constitutional provisions both in Romania and Moldova, a free access to justice is conceived as a fundamental right of every person to be able to appeal to a court of justice to protect the rights, freedoms and legitimate interests guaranteeing that the execution of this right cannot be restricted by any law.

Liberul acces la justiție este recunoscut legislativ  i t lm cit de către doctrinari ca un drept - principiu constituțional prin intermediul căruia se garantează exercitarea drepturilor  i libertăților fundamentale ale omului, privit at t ca o premisă esen ial  a existen ei statului de drept c t  i ca un principiu care guvernează organizarea  i func ionarea justiției.

Prin accesul liber la justiție, numit  i dreptul la ac iune, se întelege „un drept public, care conferă titularului puterea garantată juridic de a recurge la protec ia statului în condi ii care să oblige instanțele judecătorești competente să se pronunțe asupra preten iei sale.” [14, p. 14]

Accesul liber la justiție este consacrat, ca drept cetăţenesc fundamental, prin art.10 din Declarația Universală a Drepturilor Omului, [11] art. 14, pct. 1 din Pactul Interna ional cu privire la Drepturile Civile  i Politice, [24] art. 6, pct. 1 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului, [8] precum  i prin art. 21 din Constituția României, [7] respectiv, art. 20 din Constituția Republicii Moldova. [6]

 n conformitate cu prevederile constitu i-

onale at t din România c t  i din Republica Moldova, accesul liber la justiție este conceput ca un drept fundamental al oricărei persoane de a se putea adresa în instanța de înfăptuire a justiției pentru apărarea drepturilor, a libertăților  i a intereselor sale legitime, garant ndu-se că exercitarea acestui drept nu poate fi îngrădită prin nicio lege.

Prin urmare, este de men ionat în acest context opinia prof. C. Ionescu care consideră accesul liber la justiție un veritabil drept-garanție, prin intermediul căruia se asigură respectarea tuturor celorlalte drepturi  i libert  i. [17, p. 305]

La r ndul lor, Ioan Muraru  i Elena Simina Tănăsescu examinează accesul liber la justiție ca principiu constituțional aplicabil drepturilor  i libertăților fundamentale, ar t nd că acesta se aplică indiferent de calitatea persoanei protejate, cetăţean român, cetăţean străin ori apatrid, care permite apărarea oricărui drept sau a oricărei libert  i  i a oricărui interes legitim, fără deosebire dacă acestea rezultă din Constituție sau din legi. [23, p. 163]

Al i autori, subliniind rolul justiției de a

garanta exercitarea efectivă a drepturilor și libertăților cetățenești, au apreciat că accesul liber la justiție este un principiu constituțional, dacă nu nou, în orice caz cu un conținut complex și care este în așa mod formulat încât nu admite excepții, fiind un principiu general, care domină democrația constituțională, pentru că, în fond, democrația presupune dominația legii, iar justiția - paznicul legii. [21, p. 184-186; 5, p. 55-66; 29, p. 8-11; 26, p. 240-241]

Prof. Tudor Drăganu a definit liberul acces la justiție ca fiind facultatea nestânjenită a persoanelor de a introduce, după libera lor apreciere, o acțiune în justiție, fie ea chiar nefondată în fapt sau în drept. Aceasta implică, în același timp, obligația corelativă pentru tribunalul competent de a se pronunța în fond asupra acestei acțiuni și, în consecință, să o admită sau să o respingă, deoarece accesul liber la justiție nu este un simplu principiu, ci un adevărat drept fundamental, pentru că, în conformitate cu Constituția, acesta se analizează ca o facultate de voință recunoscută și garantată persoanelor de a se adresa instanțelor judecătorești în vederea soluționării în fond a litigiilor lor, facultate căreia îi corespunde obligația pentru aceste organe ale statului de a desfășura activitatea judiciară prevăzută de lege. [14, p. 7]

Dreptul de acces liber la justiție a mai fost definit ca fiind unul dintre acele drepturi principii, care prin conținutul lor reprezintă adevărate principii pentru exercitarea tuturor celorlalte drepturi și libertăți în contextul în care independența și imparțialitatea justiției reflectă poziția cetățeanului, deoarece accesul liber la justiție este dreptul oricărei persoane de a se adresa justiției pentru apărarea drepturilor, libertăților și intereselor sale legitime. [10, p. 224]

J.-F. Renucci examinează dreptul de acces la justiție (dreptul la justiție) ca fiind un drept fundamental și o realitate juridică care implică afirmarea unui anumit număr de principii, atât în cadrul drepturilor substanțiale ale justițiabilului cât și în domeniul drepturilor pro-

cedurale. În această ordine de idei, dreptul la justiție trece prin respectarea dreptului la un judecător și a unui proces echitabil, care presupune semne de egalitate între accesul la justiție și dreptul la un judecător, din considerentul că despre accesul la justiție ar fi iluzoriu de vorbit fără o justiție bună și proces echitabil. [25, p. 357]

Într-o altă opinie, s-a considerat că accesul la justiție este o libertate individuală, pentru că, pe de o parte, pentru exercitarea sa nu este nevoie de mai multe persoane, astfel încât nu poate fi considerată o libertate publică, iar pe de altă parte, orice persoană are facultatea, nu și obligația, de a promova o acțiune în justiție, pe când statul are obligația corelativă prin instanța competentă, să se pronunțe asupra acestei acțiuni, chiar dacă este nefondată în fapt ori în drept, dar reprezintă rezultatul liberei aprecieri a persoanei de a introduce o acțiune în justiție. [4, p. 176]

A existat și un punct de vedere izolat, în sensul că dreptul de a accede la justiție reprezintă un aspect al dreptului general de petiționare. De altfel, autorul citat a revenit mai târziu asupra acestui punct de vedere, apreciind că accesul liber la justiție constituie un principiu fundamental al organizării oricărui sistem judiciar democratic, fiind consacrat într-un număr important de documente internaționale, astfel că el prezintă semnificații deosebite și pentru dreptul procesual, dar și pentru dreptul constituțional. [20, p. 224; 19, p. 57-61]

În plus, între accesul la justiție și dreptul la petiționare pot fi identificate deosebiri substanțiale în ceea ce privește sfera de aplicare și categoria de organe ale statului cărora se adresează, și anume:

- liberul acces la justiție este chemat să protejeze numai drepturi subiective și interese personale născute și actuale, în timp ce dreptul de petiționare tinde la valorificarea atât a unor drepturi și interese personale cât și a unor interese obștești, chiar eventuale;
- dreptul de petiționare este aplicabil în raporturile persoanelor cu toate organele

statului, pe c nd liberul acces la justiție vizaz  raporturile lor cu o singură categorie de organe, instanțele judecătorești ;

- liberul acces la justiție poate fi valorificat în fa a instanțelor judecătorești de persoanele fizice sau juridice, care au capacitate de folosin    i exerci iu, în timp ce dreptul de petiționare poate fi exercitat  i de cei lipsi i de capacitate procesuală de folosin    i exerci iu;

- exercitarea dreptului de petiționare d  na tere la obligația organului sesizat de a răspunde în termenul prevăzut de lege, în timp ce accesul liber la justiție obligă instanțele să examineze în fond litigiul  i să pronunțe o hot r re, care după epuizarea căilor de atac prevăzute de lege, se bucură de autoritate de lucru judecat ;

- dreptul de petiționare nu presupune în mod necesar existen a unui litigiu juridic, în timp ce accesul la justiție se exercită tocmai în vederea soluționării unei asemenea situa ii.

De i dispozi iile Conven iei Europene a Drepturilor Omului [8] nu consacr  în mod expres dreptul la un tribunal, acesta a fost consacrat de jurisprudența Cur ii Europene a Drepturilor Omului, care a decis cu valoare de principiu că textul art. 6, paragr. 1 garantează fiecărei persoane dreptul ca o instanță să solu ioneze orice contesta ie privitoare la drepturile sale civile, iar dreptul de a sesiza instanța nu constituie dec t unul dintre aspectele dreptului la un tribunal. Astfel, dreptul de acces la un tribunal sau dreptul de acces la justiție este analizat ca un drept procedural, supus unor limitări implicite de o asemenea manieră, astfel  nc t să nu fie afectată  ns  i substan a acestuia dreptului. [1, p. 457- 461]

 n acela i context, prof. Ion Guceac afirmă că accesul la justiție, recunoscut prin art. 20 al Constitu iei Republicii Moldova, acordă oricărei persoane dreptul la satisfac ie efectivă din partea instanțelor judecătorești competente împotriva actelor care violează drepturile, libert  ile  i interesele sale legitime, iar în conformitate cu acest principiu asocia iile

cet  enilor, întreprinderile, institu iile și organiza iile au dreptul, în modul stabilit de lege, la ac iune în instanță judecătorească pentru apărarea drepturilor  i intereselor legitime care le-au fost încălcate. [16, p. 423-424]

Statele semnatare ale Conven iei Europene a Drepturilor Omului  i-au asumat obliga ii de natură să asigure ca drepturile garantate de Conven ie să fie concrete  i efective, nu teoretice  i iluzorii, iar accesul la justiție este  n eles în cadrul dreptului european, ca un drept de acces concret  i efectiv, care presupune că justițiabilul trebuie să beneficieze de o posibilitate clară  i concretă de a contesta un act constituind o atingere adusă drepturilor sale  i să dispună de mijloacele concrete de a ajunge în fa a judecătorului. [27, p. 267]

Spre deosebire de prevederile art. 21 din Constituția României, care comportă un aspect mai general, lipsit de enun area trăsăturilor sau condițiilor exercitării accesului la justiție, dispozi iile art. 20 al Constitu iei Republicii Moldova r m n a fi mai concrete  i mai clare, fără loc de interpretări, deoarece consfin esc în textul legii exhaustiv trăsăturile accesului la justiție:

- este dreptul oricărei persoane, indiferent că este persoană fizică sau juridică, ori cetăţean al Republicii Moldova sau străin, indiferent de rasă, na ionalitate, sex etc.;

- trebuie să fie suficient efectiv;

- satisfac ia efectivă se poate cere prin intermediul instanțelor judecătorești competente, constituind concomitent  i o obliga ie corelativă a statului;

- se afirmă ca un drept - garanție de sorghinte constituțională îndreptat împotriva actelor care violează drepturile, libert  ile  i interesele sale legitime.

 n doctrină s-a afirmat că efectivitatea accesului la justiție implică trei aspecte:

- a) statul să permită accesul la justiție oricărei persoane;

- b) să acorde tribunalului o competență de plină jurisdicție pentru a-i permite să examineze cauza în fond, at t asupra aspectelor de fapt cât  i asupra celor de drept;

c) să implice obligația pozitivă a statelor de a asigura în mod real posibilitatea oricărei persoane de a-și susține cauza în fața unui judecător. [28, p. 231]

Într-o altă opinie, satisfacția efectivă, sintagmă utilizată în sensul dispozițiilor constituționale din Republica Moldova, nu impune câștig de cauză reclamantului în orice proces, ci obligativitatea instanței judecătorești în cazul sesizării, de a lua toate măsurile necesare pentru examinarea plină, sub toate aspectele, a situației create, urmând să satisfacă cerințele reclamantului, numai în cazul demonstrării faptului că drepturile și libertățile lui au fost violate.

În acest caz, instanța va dispune efectuarea tuturor măsurilor de realizare efectivă a dreptului și de reparare a pagubei cauzate prin fapte ilegale. [9, p. 265]

Autorii francezi, comentând Convenția Europeană a Drepturilor Omului, arată că, pentru a fi efectiv, dreptul de acces la justiție nu trebuie să întâlnească niciun obstacol care, practic, împiedică pe beneficiarul său să-l exercite, iar caracterul non-absolut presupune că statul poate impune reguli prin care să limiteze accesul la justiție, prin reglementări care pot să varieze în timp și spațiu în funcție de resursele comunității și de nevoile individuale, să aibă un scop legitim și să existe un raport de proporționalitate între mijloacele folosite și scopul vizat, fără a afecta în substanță sa însuși dreptul. [18, p. 259; 2, p. 19-21]

În opinia lui Radu Chiriță, efectivitatea accesului implică o eficiență a acestuia, adică statul să permită accesul la justiție al oricărei persoane, astfel încât aceasta să-și poată satisface interesele pe care le-a urmărit prin promovarea litigiului în fața judecătorului. Autorul este de părere că efectivitatea accesului la justiție implică obligația statului de a acorda tribunalului o competență de plină jurisdicție pentru a-i permite cauza pe fond, respectiv acest caracter mai implică obligația pozitivă a statelor de a asigura în mod real posibilitatea oricărei persoane de a-și susține cauza în fața unui judecător. [4, p. 282]

La rândul său, Frederic Sudre înaintează următoarele exigențe cu referire la dreptul de acces la un tribunal:

- un tribunal cu deplină jurisdicție;
- un acces efectiv la judecător, adică justițiabilul să beneficieze de o posibilitate clară și concretă de a contesta un act constituind o atingere adusă drepturilor sale, să dispună de mijloacele concrete de a ajunge în fața judecătorului, inclusiv să beneficieze de asistența unui avocat în cadrul procedurii judiciare;

- obținerea unei hotărâri judecătorești, adică o decizie motivată care soluționează litigiul definitiv, însă cu respectarea principiului securității juridice, care se subsumează preeminenței dreptului și presupune ca soluția pronunțată în mod definitiv într-o cauză de către o instanță, să nu mai poată face obiectul unei noi proceduri judiciare;

- nu este absolut și poate face obiectul unor „limitări implicite.” [27, p. 272-274]

Prin urmare, s-a opinat faptul că acesta este supus la două limitări:

a) o primă limitare este cea în temeiul căreia liberul acces la justiție este garantat numai în domeniul dreptului civil, de vreme ce, în materie penală, tot ce se garantează persoanei este dreptul de apărare față de acuzația ce i se aduce, dar nu cel de a pune în mișcare acțiunea penală;

b) a doua limitare se referă la valorile sociale înseși, care pot fi protejate prin intermediul dreptului de acces la justiție. Acestea sunt drepturile și obligațiile civile, sintagmă care cuprinde toate drepturile și obligațiile stabilite prin reguli de drept privat, garanție care nu mai operează pentru protejarea simplor interese. [13, p. 109-111]

Prof. T. Drăganu este de părere că accesul liber la justiție este un drept fundamental garantat de Constituție în aceleași condiții ca și alte drepturi fundamentale, astfel încât atât dreptul procesual civil privit generic cât și Constituția României admit anumite limitări ale liberului acces la justiție, care pot fi tratate ca condiții de admisibilitate a acțiuni-

lor în justiție comune mai multor ramuri de drept: capacitatea procesuală de folosin   i exerci iu, prescrip ia extinctivă  i decăderea din drepturi  i instituirea prin lege a unor proceduri exagerat de complicate prealabile soluționării de către instanțele judecătorești a litigiilor juridice. [14, p. 70]

 tefan Deaconu sus ine că accesul la justiție, astfel cum rezultă din denumirea sa marginală, dar  i din con inutul art. 21 din Constituția României, este liber  i neîngrădit, însă nu în sensul de acces la justiție fără niciun fel de reguli, dar  i stabilirea unor condi ii de exercitare a acestui drept, pentru că accesul liber la justiție nu este un drept absolut  i nici nu înseamnă un acces gratuit, pentru că justi ia presupune  i costuri, fiind deci stabilite prin legi anumite taxe judiciare pentru diferite categorii de cauze pe care le soluționează instanțele judecătorești. [10, p. 225]

 n aceea i ordine de idei, C. Furtună afirmă că anumite limitări sau condi ion ri sunt inerente naturii  ns  i a dreptului de acces la justiție, dar ele trebuie să fie rezonabile, propor ionale cu scopul urmărit  i, în orice caz, să nu aducă atingere  ns  i substan ei dreptului. Altfel, drepturile  i libert  ile riscă să r m n  teoretice  i iluzorii, adică inutile  i demagogice. [15, p. 66-69]

Referitor la formularea art. 21, alin. (2) din Constituție, se arată că textul constituțional nu exclude posibilitatea existen ei unor condi ion ri sau limitări, dar interzice categoric orice asemenea condi ii sau limitări de natură să aducă atingere  ns  i substan ei dreptului de acces liber la justiție, însă acesta trebuie formulat pe c t posibil comprehensiv. [12, p. 42]

Frederic Sudre identifică o serie de limitări ale dreptului de acces la un tribunal,  i anume: imunit  ile de jurisdicție (de exemplu, imunitatea de jurisdicție a statelor, imunitatea parlamentară din dreptul intern); regulile procedurale (de exemplu, cele care impun interdic ii pentru anumite categorii de ac i i în justiție, termenele de prescrip ie); executarea unei decizii anterioare, în sensul

că exigen ele care decurg uneori din executarea unor decizii anterioare pot fi surse de obstacole în calea dreptului de acces la un tribunal. [27, p. 272-274]

Cu referire la limitele dreptului de acces liber la justiție, ne alăturăm opiniei lui Radu Chiri  , care enun   principalele exigen e ce se regăesc în legisla ia procesuală at t din România c t  i din Republica Moldova: condi iile de formă în care poate fi sesizată o instanță de judecată, condi iile privind termenele de prescrip ie ori de decădere pentru sesizarea unei instan e, condi iile privind plata ori consemnarea unor sume de bani (ca taxe de timbru, taxe judiciare, depunerea unei cau iuni), existen a unor imunit  i conferite anumitor categorii de persoane, cum ar fi imunit  ile de jurisdicție diplomatică sau parlamentară, alte categorii de imunit  i acceptate în dreptul interna ional (imunitatea unui organism interna ional, a unui stat străin), respectiv alte categorii de imunit  i specifice din dreptul intern (imunitatea de opinie decurg nd din calitatea de magistrat ca membru al unui consiliu judiciar, recunoscută de CEDO în hot r rea Esposito contra Italia din 5 aprilie 2007). [4, p. 302-318]

Sinteza explica iilor privitor la sintagma „interese legitime” [22, p. 196; 3, p. 283-284] regăsită în prevederile constituționale at t din România c t  i din Republica Moldova, exclude faptul de a recuno te sub orice formă sintagma drept o restr ngere a posibilit  ii de a ac iona în justiție, deoarece prin utilizarea acestei formulări, textul constituțional nu pune o condi ie de admisibilitate a ac iunii în justiție, ci obligă justi ia să ocrotească numai interesele legitime. Prin urmare, caracterul legitim sau nelegitim al preten iilor formulate în ac iunea în justiție va rezulta numai în urma judecării pricinii respective  i va fi constatat prin hot r rea judecătorească.

 n concluzie,  inem să aducem în eviden   faptul că accesul liber la justiție, at t în conformitate cu prevederile legale din România c t  i din Republica Moldova, se

identifică ca un drept fundamental cu valoare de principiu constituțional, asigurat fiecărei persoane indiferent că este persoană fizică sau juridică, ori cetățean, străin sau apatrid, indiferent de rasă, naționalitate, sex etc., menit să satisfacă efectiv accesul la instanțele judecătorești competente, afirmându-se ca un drept - garanție de sorginte constituțională îndreptat împotriva actelor care violează drepturile, libertățile și interesele sale legitime.

Important este ca limitările rezonabile aduse accesului la justiție să nu excludă grupuri sau categorii sociale de la exercita-

rea drepturilor procesuale, respectiv legea să nu instituie categorii de limitări prin care se aduce atingere substanței dreptului, golindu-l de conținut, cu excepția celor prevăzute de lege, raționale și necesare înfăptuirii actului de justiție de către instanțele judecătorești competente, fiind asigurată și respectarea condițiilor de formă privind acțiunile în instanță, condițiile privind termenele de introducere a acestora, condițiile privind taxele de stat ori alte sume de bani necesare deschiderii procedurii, imunitățile de jurisdicție, obligativitatea unor proceduri prealabile și alte condiții.

BIBLIOGRAFIE

1. Bîrsan C. Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu pe articole. Vol. I. Drepturi și libertăți. București: Editura All Beck, 2005, 1276 p.
2. Bogdan D. Procesul civil echitabil în jurisprudența CEDO. Vol. I. Accesul la justiție. București, 2009, 434 p.
3. Cârnaț T. Drept constituțional. Ediția a 2-a (revăzută și adăugită). Chișinău: „Print-Caro” SRL, 2010, 513 p.
4. Chiriță R. Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentarii și explicații. Vol. I. București: C.H. BECK, 2007, 505 p.
5. Ciobanu V. M. Accesul la justiție – principiu constituțional. În: Despre constituție și constituționalism. București: Hamangiu, 2006, p. 55-66.
6. Constituția Republicii Moldova adoptată la 29.07.1994, în vigoare din 27 august 1994. Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 1 din 12.08.1994.
7. Constituția României modificată și completată prin Legea de revizuire a Constituției României nr. 429/2003. În: Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 758 din 29 octombrie 2003.
8. Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, Roma, 04 noiembrie 1950, ratificată de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului nr. 1298-XIII din 24.07.1997. Ediția Oficială „Tratate Internaționale”, vol. I. Chișinău, 1998, p. 341 – 358.
9. Creangă I., Gurin C., Drepturile și libertățile fundamentale. Sistemul de garanții. Chișinău: TISH, 2005, 400 p.
10. Deaconu Șt. Drept constituțional. București: Editura C.H. Beck, 2011, 490 p.
11. Declarația Universală a Drepturilor Omului, New-York, 10 decembrie 1948, ratificată de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului nr. 217-XII din 28.07.1990. Ediția Oficială „Tratate Internaționale”, vol. I. Chișinău, 1998, p. 11-17.
12. Deleanu I. Accesul liber la justiție sau dreptul la un recurs efectiv.// „Curierul Judiciar”, nr. 11 din 2006, p. 35-49.
13. Drăganu T. Considerații critice cu privire la caracterul absolut atribuit dreptului la liber acces la justiție de Legea de revizuire a Constituției din 21 noiembrie 2003.// „Pandectele Române”, nr. 4 din 2004, p. 109-117.
14. Drăganu T. Liberul acces la justiție. București: Editura Lumina Lex, 2003, 263 p.

15. Furtună C. Măsuri legislative pentru solu ionarea cauzelor într-un termen optim  i previzibil.// „Curierul judiciar,” nr. 7-8 din 2006, p. 66-69.
16. Guceac I. Curs elementar de drept constituțional. Vol. II. Chișinău: F.E.P. Tipografia Centrală, 2004, 496 p.
17. Ionescu C. Institu ii politice  i drept constituțional. București: 2004, 446 p.
18. La Convention Europeene des Droits de l’Homme Commentaires article par article. Paris: Economica, 1999, 1230 p.
19. Le  I. Organizarea sistemului judiciar românesc. București: All Beck 2004, 346 p.
20. Le  I. Principii  i institu ii de drept procesual civil. București: Lumina Lex, 1998, 544 p.
21. Muraru I., Constantinescu M. Studii constituționale. Vol I. București: Actami, 1995, 208 p.
22. Muraru I. Drept constituțional  i institu ii politice. Ediția a 8-a, București: ACTAMI, 1998, 480 p.
23. Muraru I., Tănăsescu E. S. Drept constituțional  i institu ii politice. București: C. H. Beck, 2009, 290 p.
24. Pactul interna ional cu privire la drepturile civile  i politice, New-York, 16 decembrie 1966, ratificată de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului nr. 217-XII din 28.07.1990. Ediția Oficială „Tratate Internaționale”, vol. I. Chișinău, 1998, p. 30-49.
25. Renucci J.-F. Tratat de drept european al drepturilor omului. București: Editura Hamangiu, 2009, 1128 p.
26. Selejan-Gu an B. Excep ia de neconstitu ionalitate. București: Editura All Beck, 2005, 297 p.
27. Sudre F. Drept european  i interna ional al drepturilor omului. Ia i: Polirom, 2006, 568 p.
28. Udroi  M., Neme  A. Dreptul de acces la justiție  i limitele sale în cadrul procesului penal.// „Dreptul”, nr. 12 din 2008, p. 231-252.
29. Voicu M. Accesul la justiție.// „Dreptul”, nr. 4 din 1997, p. 3-18.

Prezentat: 14 iulie 2015

E-mail: e.tanase@yahoo.com